

Springiersbach-Kloosterrade en Prémontré

Verwantschap in kanonikale gebruiken

De gemeenschappen van kanunniken die in de 11de-12de eeuw ontstaan of hervormd waren op basis van de regel van Sint-Augustinus, hebben voor de ordening van hun regulier leven verder gedetailleerde voorschriften opgesteld of overgenomen en in een corpus van *consuetudines* of *statuta* samengebracht¹⁾. Naargelang de aard van hun gebruiken worden zij in de literatuur onderscheiden in twee groepen: de *ordo antiquus*, instituten met de traditionele, gematigd strenge levenswijze, de *ordo novus*, aanhangers van de strengere richting op het gebied van vasten, kleding en handenarbeid. Een groot aantal van deze wetboeken waren reeds vroeger bekend of werden in recente studies en publikaties toegankelijk gemaakt²⁾.

Tot de oudste en meest gezaghebbende vertegenwoordigers van de *ordo antiquus* behoorden de kanunniken van Saint-Ruf, een abdij die in 1039 bij Avignon werd gesticht en weldra het centrum werd van een congregatie met huizen over verschillende gebieden van Frankrijk en Spanje verspreid³⁾. De oorspronkelijke versie van hun gebruiken is nog

¹⁾ Ch. DEREINE, *Chanoines*, art. in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. XII, 1953, kol. 353-404. Na dit baanbrekend, synthetisch en bijna exhaustief werk verschenen nog studies in verband met bepaalde streken of gemeenschappen: J. SIEGWART, *Die Chorherren- und Chorfrauengemeinschaften in der deutschsprachigen Schweiz vom VI. Jahrhundert bis 1160. Mit einem Überblick über die deutsche Kanonikerreform des X. und XI. Jahrhunderts* (Studia Friburgensia, N.F., dl. 30), Freiburg-Zw., 1962; St. WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform und Bischofspolitik im 12. Jahrhundert. Der Erzbischof Konrad I. von Salzburg (1106-1147) und die Regularkanoniker* (Kölner Historische Abhandlungen, 24), Keulen-Wenen, 1975; St. WEINFURTER, *Neuere Forschung zu den Regularkanonikern im deutschen Reich des 11. und 12. Jahrhunderts*, in *Historische Zeitschrift*, CCXXIV, 1977, blz. 379-397; L. MILIS, *Ermîtes et Chanoines Réguliers au XIIe siècle* (Studia Historica Gandensia, 232), Gent, 1979. De talrijke vroegere studies in verband met de «Regel van Sint-Augustinus» vonden hun bekroning en correctie in het werk van L. VERHEIJEN, *La règle de Saint Augustin*, 2 dln., Parijs, 1967.

²⁾ Een overzicht vindt men in A.H. THOMAS, *De oudste constituties van de Dominicanen. Voorgeschiedenis, tekst, bronnen en ontwikkeling (1215-1237)* (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 42), Leuven, 1965, blz. 8-17. De sedertdien verschenen publikaties vindt men terloops verder in dit artikel vermeld.

³⁾ Ch. DEREINE, *Saint-Ruf et ses coutumes au XIe et XIIe siècles*, in *Revue bénédictine*, LIX, 1949, blz. 161-182.

niet in uitgave verschenen⁴⁾. Een aantal handschriften en ook een publikatie geven de status van de wetgeving in de loop van de 11de-12de eeuw⁵⁾. De *consuetudines* van Saint-Ruf werden door andere instituten overgenomen, o.a. door Marbach in de Elzas⁶⁾ en verder door Rottenbuch in de kerkprovincie Salzburg⁷⁾. Tot dezelfde gematigd strenge richting behoorden de gebruiken van Sint-Quintinus te Beauvais in het begin van de 12de eeuw⁸⁾.

Met de bedoeling de zuivere kanonikale traditie in ere te herstellen wilden de stichters van Springiersbach (bisdom Trier) en Prémontré (bisdom Laon) de strengere richtlijnen van de *Ordo monasterii* die als een authentiek deel van de regel van Augustinus werd beschouwd, naar de letter naleven⁹⁾. Meteen werden de handenarbeid, de strengere voorschriften betreffende de armoede, vasten en stilzwijgen als integrerende elementen van de kanonikale levenswijze in praktijk gebracht. In het tweede kwart van de 12de eeuw hebben een aantal abdijen en congregaties in Frankrijk hun *consuetudines* uitgebouwd onder invloed van de monastieke gebruiken en grotendeels in letterlijke afhankelijkheid van Cîteaux¹⁰⁾. Van de *statuta* van Prémontré, reeds door vroegere edities

⁴⁾ Een uitgave van de *consuetudines* werd bezorgd door A. CARRIER DE BELLEUSE, *Coutumier du XIe siècle de l'ordre de St-Ruf en usage à la cathédrale de Maguelone* (Études et documents sur l'Ordre de St-Ruf, 8), Sherbrooke, Que., 1950. Doch de uitgever zou zich vergist hebben wat de datum van het handschrift betreft. In feite gaat het om een compilatie uit het midden van de 12de eeuw, voor sommige gedeelten zelfs van latere datum. Zie Ch. DEREINE, *Coutumiers de chanoines réguliers. Addenda*, in *Scriptorium*, XIII, 1959, blz. 244.

⁵⁾ Ch. DEREINE, *Saint-Ruf et ses coutumes*, blz. 175-182.

⁶⁾ J. SIEGWART, *Die Chorherren*; ID., *Die Consuetudines des Augustiner-Chorherrenstiftes Marbach im Elsass (12. Jahrhundert)* (Spicilegium Friburgense, 10), Freiburg-Zw., 1965, vooral blz. 57-60.

⁷⁾ Ch. DEREINE, *Les chanoines réguliers dans l'ancienne province ecclésiastique de Salzbourg*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, LV, 1960, blz. 904; J. MOIS, *Das Stift Rottenbuch in der Kirchenreform des X.-XII. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Ordens-Geschichte der Augustiner-Chorherren*, München, 1953.

⁸⁾ Ch. DEREINE, *Les coutumiers de Saint-Quentin de Beauvais et de Springiersbach*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, XLIII, 1948, blz. 417-421.

⁹⁾ Voor Springiersbach: Ch. DEREINE, *Les coutumiers de Saint-Quentin de Beauvais et de Springiersbach*, blz. 421-432, met de tekst van een gedeelte van de *Consuetudines* op blz. 437-440; F. PAULI, *Springiersbach. Geschichte des Kanonikerstifts und seiner Tochtergründungen im Erzbistum Trier von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Trier, 1962. Voor Prémontré: Ch. DEREINE, *Le premier «ordo» de Prémontré*, in *Revue bénédictine*, LVIII, 1948, blz. 84-92.

¹⁰⁾ Deze afhankelijkheid wordt in het licht gesteld in de verschillende studies en tekstpublicaties in verband met de wetgeving van de instituten die in hun wetgeving aan Cîteaux hebben ontleend. Een studie in verband met de invloed van bepaalde delen uit de

bekend, werden onlangs nieuwe versies gepubliceerd of voorgesteld¹¹). Ook de *consuetudines* van Arrouaise en Oigny, die tekstueel nauw verwant zijn met Prémontré, werden de laatste jaren voor het eerst volledig uitgegeven¹²). De statuten van het H. Graf waren eveneens volgens hetzelfde patroon opgesteld en verschenen reeds omstreeks het midden van de 18de eeuw in druk¹³).

De stichtingen in het Duitse Rijk vormden sedert het begin van de 12de eeuw een afzonderlijke groep, onder de leiding van de kerkelijke overheid met elkaar verbonden door gemeenschappelijke kloostergebruiken. Hun geschiedenis hangt nauw samen met de hervormingsbeweging in de kerkprovincie Salzburg sedert 1110 ingeluid door aartsbisschop Koenraad I (1106-1147)¹⁴). De grote doorbraak werd omstreeks 1121-1122 verwezenlijkt met de hervorming van negen stichtingen in het bisdom Salzburg zelf. Vandaar breidde de beweging zich verder uit in de bisdommen Passau en Freising. De hervormde gemeenschappen onderhielden een gematigd strenge *ordo novus*, gebaseerd op een aantal voorschriften uit de *Ordo monasterii* en een corpus van *consuetudines*, in de literatuur gewoonlijk aangeduid met de beginwoorden *Nocturnis itaque horis*¹⁵). De in handschrift bewaarde exemplaren zijn afkomstig van kanunnikenstiften in de bisdommen Salzburg (domkapittel), Passau (St. Florian, Klosterneuburg) en Freising (Indersdorf). De oorsprong van deze gemeenschappelijke *consuetudines* ligt echter niet in het Duits-Oostenrijkse gebied, doch wel in de streek tussen Rijn en Maas, met name in de abdijen van Springiersbach en Kloosterrade (Rolduc)¹⁶).

cisterciënzer wetgeving op andere instituten werd gepubliceerd door J.-B. VAN DAMME, *La «Summa cartae caritatis» source de constitutions canoniales*, in *Cîteaux Commentarii Cistercienses*, XXIII, 1972, blz. 5-54.

¹¹) De bekende versies van de premonstratenzer statuten werden voorgesteld en chronologisch geordend in een recente studie van A.H. THOMAS, *Une version des statuts de Prémontré au début du XIIIe siècle*, in *Analecta Praemonstratensia*, LV, 1979, blz. 153-170.

¹²) L. MILIS - J. BECQUET, *Constitutiones canonicorum regularium Ordinis Arroasiensis* (Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis, 20), Turnhout, 1970. — Pl. LEFÈVRE - A.H. THOMAS, *Le coutumier de l'abbaye d'Oigny en Bourgogne au XIIe siècle* (Spicilegium sacrum Lovaniense, 39), Leuven, 1976.

¹³) *Statuta canonicorum regularium Ordinis SSmi Sepulchri, monasterii S. Crucis prope Galoppiam dioecesis Leodiensis*, Luik, 1742.

¹⁴) St. WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform*, blz. 293-296.

¹⁵) *Ibid.*, blz. 270 vv.

¹⁶) *Ibid.*, blz. 253-259.

De *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade

De *Consuetudines* van Springiersbach en Kloosterrade (Rolduc) werden onlangs in een kritische uitgave toegankelijk gemaakt door prof. Stephanus WEINFURTER, *Consuetudines canonicorum regularium Springirsbacenses – Rodenses*¹⁷). De tekstpublicatie wordt voorafgegaan door een inleiding waarin de oorsprong van beide stichtingen en de herkomst van de bekende handschriften worden bestudeerd. De stichting van Kloosterrade, toen in het bisdom Luik, vond plaats in 1104. Van de aanvang af schijnt ze tamelijk onafhankelijk te hebben gestaan tegenover de bisschop¹⁸). Daarentegen is het gezag van de aartsbisschop van Trier over Springiersbach vanaf de stichting in 1107 meer ingrijpend geweest, inzonderheid met betrekking tot de keuze en aanstelling van de abt. Vanaf het tweede kwart van de 12de eeuw was Springiersbach het centrum van een aantal abdijen in het gebied tussen Moezel en Rijn, die samen jaarlijks een generaal kapittel hielden¹⁹).

De betrekkingen tussen Kloosterrade en Springiersbach zijn van het begin af intens geweest, vooral door het uitwisselen van oversten en gebruiken. Hierbij kwam het herhaaldelijk tot moeilijkheden en betwistingen. Kloosterrade verkoos verschillende leden uit de gemeenschap van Springiersbach tot abt: in 1123 Bertolf, die zich echter wegens zijn beleid niet kon doen aanvaarden; Borno, gekozen in 1124, werd eveneens, in 1127, geweerd omdat hij de *instituta et consuetudines* van Springiersbach te Kloosterrade poogde in te voeren. Een tweede maal werd hij gekozen in 1134 op voorwaarde dat hij de gebruiken van Kloosterrade zou eerbiedigen. Door Kloosterrade werden in 1121 vier kanunniken afgestaan voor de leiding van de hervormingsbeweging in het aartsbisdom Salzburg²⁰).

Zowel Kloosterrade als Springiersbach bezaten in het derde decennium van de 12de eeuw geschreven *consuetudines*, die echter in hun oorspronkelijke vorm niet in handschriften werden teruggevonden. Door een nauwgezette ontleding en vergelijking en door de studie van de gebruikte terminologie komt Weinfurter tot het besluit dat de handschriften met de *consuetudines* van de kanonikale gemeenschappen in

¹⁷) *Consuetudines canonicorum regularium Springirsbacenses-Rodenses* (Corpus Christianorum, Contin. med., 48), Turnhout, 1978.

¹⁸) St. WEINFURTER, *ed. cit.*, blz. VII.

¹⁹) *Ibid.*, blz. VII-VIII.

²⁰) *Ibid.*, blz. VIII-X.

Zuid-Duitsland en Oostenrijk niet in dit gebied waren ontstaan, doch elk een bepaalde versie weergeven van de gebruiken die in Springiersbach-Kloosterrade hun oorsprong hadden²¹). Een aantal particuliere gebruiken van beide abdijen zijn in de tekst van de *consuetudines* terug te vinden²²). Als elementen afkomstig van Kloosterrade vermeldt de uitgever de professieformule, de voorschriften betreffende het *silentium*, de onthouding van vlees en de rechtvaardiging van de abtstitel. De inbreng van Springiersbach is herkenbaar in de bepaling betreffende het vieren van het algemeen kapittel met de verwante huizen, alsmede in de aanwezigheid van de voorschriften uit de *Ordo monasterii* in verband met de handenarbeid en de gebedsuren²³).

Het blijkt echter moeilijk een gemotiveerd oordeel te vellen over de plaats waar de gebruiken het eerst op schrift werden gesteld. In de veronderstelling dat de teksten in Springiersbach werden opgesteld tussen 1123 en 1128 zouden ze van daaruit in Kloosterrade zijn ingevoerd door de oversten die uit de gemeenschap van Springiersbach werden gekozen, met name door Bertolf en Borno in de jaren 1123-1135. Indien de oudste tekstgedeelten in Kloosterrade werden geredigeerd, zouden de elementen uit Springiersbach tussen 1123 en 1127 ingevoegd zijn. De auteur waagt zich niet aan een beslissende uitspraak betreffende deze kwestie. Uit zijn onderzoek meent hij echter te mogen besluiten dat de tekst van de *consuetudines* in de periode 1123-1128 werd opgesteld en gebruiken beschrijft die zowel op Kloosterrade als op Springiersbach wijzen²⁴). Daarom plaatst hij het gehele corpus onder de benaming *Consuetudines Springirsbacenses-Rodenses*.

Omstreeks 1129 werden de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade in de kerkprovincie Salzburg ingevoerd. Geen enkel van de bewaarde exemplaren schijnt de tekst integraal weer te geven²⁵). Het oudste handschrift, thans in de NATIONALBIBLIOTHEK te Wenen, *cod. lat.* 1482, is uit het tweede kwart van de 12de eeuw en was gebruikt in het domkapittel te Salzburg. Uit de 13de eeuw stammen de handschriften afkomstig van St. Florian (STIFTSBIBLIOTHEK, *cod.* XI, 250), Wenen (NATIONALBIBLIOTHEK, *cod. lat.* 4724), Klosterneuburg (STIFTSBIBLIOTHEK, *cod. lat.* 79). De handschriften van Maribor (Joego-Slavië; *cod.* Q 18) en

²¹) *Ibid.*, blz. x.

²²) *Ibid.*, blz. XI-XIV.

²³) *Ibid.*, blz. XIV-XVII.

²⁴) *Ibid.*, blz. XVII.

²⁵) *Ibid.*, blz. XVII-XIX.

Klosterneuburg (STIFTSBIBLIOTHEK, *cod. lat.* 226) werden in de 15de eeuw geschreven. Een paar handschriften uit de 12de eeuw geven slechts enkele paragrafen van de *statuta*, met name Wenen (NATIONALBIBLIOTHEK, *cod. lat.* 2195) en München (BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK, *clm* 7804). Op basis van een zorgvuldige vergelijking wordt de filiatie van de verschillende handschriften opgemaakt tegenover het eerste afschrift van Salzburg (1124-1129), dat zelf teruggaat op de oerteksten van Springiersbach – Kloosterrade uit de periode 1123-1128²⁶⁾. Beide laatste teksten werden niet meer in handschriften teruggevonden.

In de meeste onderdelen vertonen de statuten van Springiersbach-Kloosterrade letterlijke verwantschap met de *consuetudines* van de benedictijnen van Hirsau en met die van de reguliere kanunniken van Marbach. Ook de gebruiken van Cluny, in de versies van Bernard en Udalrich, hebben als bron gediend, zij het in geringere mate. Talrijke passages werden ontleend aan de regelteksten die aan Augustinus werden toegeschreven, met name de *Ordo monasterii* en het *Praeceptum*. De enkele sporen van de regel van Benedictus kunnen door bemiddeling van Hirsau ingeslopen zijn²⁷⁾. De uitgever vermeldt nergens de *Regula canonicorum* van Chrodegang van Metz, die nochtans sporen heeft nagelaten in het begin van het hoofdstuk *De levioribus culpis* (§ 82). Voor de bronnen verwijst hij naar Marbach, § 64, 1: *Quisquis igitur, mox ut signum datum fuerit*²⁸⁾. Hierin is duidelijk verwantschap met Spring.-Rod.: *si quis mox, ut signum datum fuerit*. Doch voor het volgende zinsdeel *non relictis omnibus ... differat se preparare* wordt geen brontekst aangegeven. Welnu hierin ligt meer dan een naklank van de *Regula S. Chrodegangi*, c. 6²⁹⁾, zoals moge blijken uit het volgende:

Reg. Chrod.

relictis omnibus quaelibet
fuerint in manibus... cum summa
festinatione veniant.

Spring.-Rod.

non relictis omnibus quaecumque
in manibus habuerit, cum matura
tamen festinatione differat se pre-
parare.

²⁶⁾ *Ibid.*, blz. XXIX-XXXI.

²⁷⁾ *Ibid.*, blz. XXXI-XXXVII.

²⁸⁾ *Die Consuetudines*, ed. J. SIEGWART, blz. 36.

²⁹⁾ Deze regel werd omstreeks 754 samengesteld. Zie E. MORHAIN, *Origine et histoire de la «Regula canonicorum» de saint Chrodegang*, in *Miscellanea Pio Paschini*, dl. I, Rome, 1948, blz. 179. De originele tekst werd reeds vroeger uitgegeven door W. SCHMITZ, *S. Chrodegangi Metensis Episcopi (742-766) Regula canonicorum*, Hannover, 1889, en door J.B. PELT, *Études sur la cathédrale de Metz. La liturgie*, dl. I, Metz, 1936, blz. 6-28. De tekst van Spring. – Rod. leunt aan bij de geïnterpoleerde en uitgebreide versie, gepubliceerd in *Patrol Lat.*, dl. 89, kol. 1101-1102.

Springiersbach-Kloosterrade als bron van Prémontré

In zijn publikatie heeft St. Weinfurter weinig aandacht besteed aan de verwantschap tussen Springiersbach-Kloosterrade en de instituten die in hun *consuetudines* veel aan Cîteaux hebben ontleend, zoals Prémontré, Arrouaise, Oigny, het Heilig-Graf³⁰). Vanzelfsprekend komen de wetboeken van deze «Franse» groep niet in aanmerking voor de bronnenstudie van de gebruiken van Springiersbach-Kloosterrade, daar zij van latere datum zijn. In de inleiding wijst de uitgever erop dat in de *statuta* van Prémontré — waarvan hij de redactie in de periode 1128-1135 situeert — teksten uit Springiersbach-Kloosterrade werden opgenomen. In de hoofdstukken *De culpis*³¹) werden bepalingen van Hirsau ingevoegd in de vorm die zij in de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade hadden aangenomen³²). Voor de staving van deze uitspraak verwijst hij naar zijn studie over de hervormingsbeweging in het bisdom Salzburg³³).

De verwantschap van Prémontré met Springiersbach-Kloosterrade werd door Weinfurter in zijn vroegere publikatie behandeld met het oog op een meer preciese datering van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade. Daar werd gewezen op de betrekkingen van Norbertus met Kloosterrade in de jaren 1115-1120. Verder werd de aandacht gevestigd op de verregaande verwantschap van het hoofdstuk *De levioribus culpis* in de wetgeving van Prémontré en van Springiersbach-Kloosterrade. Uit de vergelijking van de teksten besluit Weinfurter dat de premonstratenzer statuten zeker niet als model gediend kunnen hebben voor Springiersbach-Kloosterrade, doch er afhankelijk van zijn. Daar de oudste redactie van Prémontré uit de jaren 1126-1131 dateert, is meteen duidelijk dat de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade (*Nocturnis itaque horis*) reeds in 1127-1129 op schrift waren gesteld³⁴).

Met betrekking tot het probleem van de bronnen van Prémontré

³⁰) Arrouaise wordt eenmaal vermeld om er op te wijzen dat de psalm *Confitemini* in de Septuagesimatijd vervangen wordt door *Dominus regnavit*, evenals in Springiersbach-Kloosterrade (blz. XXXVI, met voetnoot 161; blz. 23, in het apparaat bij § 44). De *Consuetudines* van Oigny komen niet ter sprake. Vermoedelijk heeft Weinfurter de publikatie ervan, in 1976, (zie boven, blz. 179, noot 12), niet onder ogen gehad. Ook de statuten van het H. Graf worden nergens aangehaald.

³¹) St. WEINFURTER, *ed. cit.*, blz. XVI.

³²) *Ibid.*, blz. XXXIV.

³³) St. WEINFURTER, *Salzburger Bistumsreform*, blz. 266 vv.

³⁴) *Ibid.*, blz. 270.

brengt deze publikatie van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade de gewenste ophelderingen. Meer dan voordien bekend was, wordt hier duidelijk dat de hoofdstukken over fouten en straffen (Spring.-Rod., § 82-86; Prémontré, PW 53-60) letterlijke verwantschap vertonen³⁵). De aanwezigheid van voorschriften uit de gebruiken van Hirsau in de premonstratenzer statuten werd reeds een vijftigtal jaren geleden aan het licht gebracht door H. Heijman³⁶). Voor de hoofdstukken 54-59 van Prémontré werden de raakpunten duidelijk aangegeven in de kolommen waar de teksten naast elkaar werden geplaatst³⁷). Vóór de publikatie van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade kon H. Heijman er vanzelfsprekend geen vermoeden van hebben dat de gebruiken van Hirsau niet rechtstreeks, doch door bemiddeling van Springiersbach-Kloosterrade in de *statuta* van Prémontré waren opgenomen. Naderhand werd de kwestie dichter bij een oplossing gebracht door I.J. van de Westelaken, die de wetgeving van Marbach als vermoedelijke bron voor de premonstratenzer statuten aanwees³⁸). Zijn vergelijking van de teksten die in beide wetboeken over de *culpaes leviores*³⁹) handelen, schenen deze zienswijze te staven.

Ten opzichte van de studies van H. Heijman en I.J. van de Westelaken brengt deze publikatie van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade de gewenste aanvullingen en correcties. De tekstverwantschap met Prémontré blijkt belangrijker dan vroeger vermoed kon worden, vooral in *De culpae levioribus*, waarover verder meer in detail wordt gehandeld. Ook in de daarop volgende hoofdstukken (83-86)⁴⁰) komen talrijke gelijklopende plaatsen voor, al is de invloed daar niet zo ver doorgetrokken. In de inleiding op de uitgave van de *consuetudines* van Oigny werd de aanwezigheid aangetoond van bepalingen van Hirsau, deels naar de letter, deels naar de inhoud⁴¹). De aldaar

³⁵) St. WEINFURTER, *ed. cit.*, blz. 35-49. Voor Prémontré: PW = R. VAN WAEFELGHEM, *Les premiers statuts de l'Ordre de Prémontré. Le Clm. 17.174 (XIIe siècle)* (uittreksel uit de *Analectes de Prémontré*, 1913, met speciale paginatie), blz. 49-58.

³⁶) H. HEIJMAN, *Untersuchungen über die Prämonstratenser-Gewohnheiten* (afdruk uit *Analecta Praemonstratensia*, dln. II-IV, 1926-1928), Tongerlo, 1928.

³⁷) H. HEIJMAN *op. cit.*, blz. 29-38. Voor Hirsau: *Consuetudines Hirsaugiensis*, in PL, 150, kol. 979 vv.

³⁸) I.J. VAN DE WESTELAKEN, *Premonstratenzer Wetgeving 1120-1165*, in *Analecta Praemonstratensia*, XXXVIII, 1962, blz. 7-42.

³⁹) I. J. VAN DE WESTELAKEN, *art. cit.*, blz. 28-30.

⁴⁰) Voor Springiersbach-Kloosterrade § 83-86, zie St. WEINFURTER, *ed. cit.*, blz. 37-49; voor Prémontré, PW 55-60, zie R. VAN WAEFELGHEM, *ed. cit.*, blz. 51-58.

⁴¹) Pl. LEFÈVRE - A.H. THOMAS, *Le coutumier*, blz. LXVI-LXIX.

aangestipte overeenkomsten gelden ook voor de premonstratenzer statuten, die in deze hoofdstukken bijna over geheel de lijn dezelfde tekst hebben als Oigny. Door de publikatie van Weinfurter wordt het duidelijk dat de tekstgelijkenis van Prémontré-Oigny met Springiersbach-Kloosterrade veel meer omvattend en letterlijk is dan ten opzichte van Hirsau⁴²). De vergelijking leidt tot de conclusie dat Prémontré niet rechtstreeks aan Hirsau heeft ontleend, doch veel dichter bij Springiersbach-Kloosterrade staat. In dit opzicht dienen de voorstellingen en conclusies van Heijman en Van de Westelaken dus gecorrigeerd te worden.

De invloed van Springiersbach-Kloosterrade is vooral duidelijk in het hoofdstuk *De levioribus culpis* van Prémontré en meer nog van Oigny⁴³). In de inleiding op de publikatie van de *consuetudines* van Oigny werd geconstateerd dat twee derden van deze tekst bijna letterlijk met Marbach overeenstemmen⁴⁴). De gelijkenis is iets minder doorgetrokken bij Prémontré, waar al de *culpae* betreffende het koorofficie naar het volgende kapittel *De mediis culpis* werden verplaatst⁴⁵). Tussen de voorschriften door Oigny-Prémontré aan Marbach ontleend werden verschillende passages ingevoegd die van Hirsau afkomstig zijn. Globaal beschouwd geleeke het hoofdstuk *De levioribus culpis* van Oigny-Prémontré op een mozaïek waarin beurtelings materialen afkomstig van Marbach en van Hirsau waren samengebracht. Daar op het moment van de redactie van de inleiding op Oigny alleen de *consuetudines* van Marbach als meest verwant model voorhanden waren, werd de vraag gesteld naar de onmiddellijke bron van Oigny-Prémontré. Hadden zij alleen Marbach rechtstreeks benut en op eigen initiatief passages van Hirsau ingevoegd? Of hadden zij de Marbach-teksten en de aanvullende voorschriften van Hirsau in één en dezelfde tekst (onderscheiden van Marbach) aangetroffen? Hieronder de versies van Oigny-Prémontré tegenover Marbach, de *Regula S. Chrodegangi* en Hirsau (PL, 150, kol. 979vv).

⁴²) PW 55, *De mediis culpis*, r. 2-5: «si quis in Annuntiatione Domini ... gratias agat Redemptori» (= *Spring.-Rod.*, c. 14, § 83, r. 4-7). — PW 55, r. 12-14: «si in choro riserit ... benedictionem neglexerit» (= *Spring.-Rod.*, c. 14, § 83, r. 7-9). — PW 56, *De gravibus culpis*, r. 2-6: «Gravis culpa est ... habere voluerit» (= *Spring.-Rod.*, c. 15, § 84, r. 1-5). — *Spring.-Rod.*, c. 16, § 85, is voor bijna geheel de eerste helft (ongeveer 100 regels druk) weergegeven in Prémontré, doch verspreid over drie verschillende hoofdstukken (PW 57, 58, 59).

⁴³) Voor Prémontré, PW 54; voor Oigny, c. 48 (*ed. cit.*, blz. 80-81); voor *Spring.-Rod.*, c. 13, § 82.

⁴⁴) Pl. LEFÈVRE - A.H. THOMAS, *Le coutumier*, blz. LXVI-LXVIII.

⁴⁵) «In choro autem positus ... communis consensus probat»: PW 55, r. 5-12.

Marb. 29

De correptione
leviorum
negligentiarum

Quisquis igitur, mox
ut signum datum fuerit,

secundum
regulam ad ecclesiam
cum processione ordina-
te et composite et cum
silentio non venerit,

P 54 - O 48

De levioribus culpis

He sunt leviores cul-
pe: si quis, mox
ut signum datum fuerit,
non relictis omnibus
quecumque in manibus
habuerit,
cum matura tamen fes-
tinatione differat se
preparare, ut secundum
regulam ad ecclesiam
ordinate cum proces-
sione et composite et
cum silentio veniat,

Reg. Chrod. 6

Ut omnes horas ca-
nonicas ad officium
divinum conveniant

Ad horam divini of-
ficii, mox ut
auditum fuerit signum,
relictis omnibus
quaelibet fuerint in
manibus
cum summa fes-
tinatione veniant.

Hirs. I, 50

Pro quibus causis
ultra veniam petit

Sunt autem quaedam
.....si
infra ambitum muri
vel extra in vicinitate
manens, alicui regulari
horae ... non interfuerit
.....

infra septa atrii
vel extra in vicino
manens,

P 55 - O 48

in choro autem
divino officio non in-
tendens, vagis oculis et
motu minus religioso
et minus competenti
levitatem mentis os-
tenderit, designatum
sibi cantandi vel le-
gendi officium non ac-
curatissime comple-
verit, responsorium
aut antiphonam ad ma-
tutinas incepturus cho-
rum turbaverit aut lec-
tionem in constituto
tempore, sive bene sive

in choro autem positus
non divino officio in-
tendens, vagis oculis et
motu irreligioso
minusque competenti
levitatem mentis os-
tenderit, designatum
sibi cantandi vel le-
gendi officium non ac-
curatissime comple-
verit, responsorium
vel antiphonam
incepturus cho-
rum turbaverit, lec-
tionem in constituto
tempore

Marb.

male legat, non pre-
derit, chorum male can-
tando vel legendo offen-
dens, veniam statim non
quesierit,
vel si quicquam
aliud cantare vel legere
presumpserit quam
quod communis consen-
sus probat,

si in choro riserit vel
alios ridere fecerit,
vel locutus quicquam
fuerit,

P-O

non pre-
derit, chorum male can-
tando vel legendo offen-
dens non statim se co-
ram omnibus humilia-
verit, si quicquam
cantare vel legere
presumpserit quam
quod communis consen-
sus probat,

P 55 - O 49

si in choro riserit vel
alios ridere fecerit,

P 54 - O 48

si ad capitulum vel si
ad collationem non ve-
nerit,
si commune manda-
tum dimiserit, si ad
opus manuum non oc-
currerit,

P 55 - O 49

si lector mense
denotatus
benedictionem neglexe-
rit,

P 54 - O 48

si in conventum venire
distulerit, ibidem
aliquid tumultus et
inquietudinis fecerit,
ad mensam cum ce-
teris non occurrerit,

fratribus dormien-
tibus

abfuerit,
aliquam inquietudi-

si in conventum venire
distulerit, si ibidem
aliquid tumultus et
inquietudinis fecerit,
si ad mensam cum ce-
teris non venerit,
si ad communem
rasuram presens
non fuerit,
si dormientibus fra-
tribus per negligentiam
defuerit, presens
aliquam in dormito-

Hirs.

non pre-
derit, chorum male can-
tando vel legendo offen-
dens non statim se co-
ram omnibus humilia-
verit, si quicquam
cantare vel legere
presumpserit quam
quod communis consen-
sus probat,

si capitulum vel
collationem

.....
vel opus manuum vel
generale mandatum
vel generalem refec-
tionem dimiserit,

si mensae lector vel
coquinae hebdomada-
rius in sabbato notatus
benedictionem neglexe-
rit,

si ad communem fra-
trum rasuram presens
non fuerit,

Marb.

nem in dormitorio fecerit,

P - O

rio inquietudinem fecerit,

de via veniens eadem die, si fieri potest, benedictionem accipere neglexerit, vel absque ea de monasterio, nisi ad possessiones vicinas vadens, plus una nocte moraturus exierit,

Hirs.

si de via veniens in eadem die ad finem alicuius horae benedictionem non acceperit, vel si absque ea de monasterio

exierit, sed infra biduum non redierit.

.....

P 54

de claustro sine licentia egressus fuerit,

de claustro sine licentia exierit,

P 54 - O 48

cum licentia egressus moras extra fecerit,

per licentiam egressus moram fecerit,

P 55 - O 49

aliqui extraneo sine licentia locutus fuerit, aliquid iniussus dederit vel acceperit,

si quis fratri vel aliqui extraneo sine licentia et testimonio locutus fuerit si aliquid ab aliquo acceperit iniussus vel dederit,

P 54 - O 48

si corporale vel linteos ad portandos calices et ad patenam involvendam aptatum, stolam vel phanone negligenter ad terram deiecerit,

si cereum maiorem fecerit, aliquid utensilium perdiderit, vel potus effuderit, si quid

si corporale vel offertorium vel linteum ad portandos calices vel ad patenam involvendam aptatum, de eius negligentia ad terram ceciderit,

Si quid tale, sicut est maior cereus, fecerit,

perdiderit vel profuderit, si quid

Marb.	P - O	Hirs.
	vestimenti sui peio- raverit vel perdiderit, si corrigiam rasoriorum	vestimenti sui peio- raverit, vel si corrigiam rasoriorum, ita ut eidem ultro usui non prosit, inciderit, si librum, in quo ad re- fectorium
	inciderit, si liber in quo ad re- fectorium, ad capitu- lum, ad collationem legendum est, suo ne- glectu defuerit, si in ecclesia, capitu- lo, dormitorio, refec- torio, claustro absque summa necessitate lo- cutus fuerit,	debet legi, de eius ne- glectu in tempore ibi defuerit,
		Hirs., II, 9
		De eo qui inobediens est extra capitulum
denique in aliquo gestu reprehensibilis fuerit, si in aliquo no- tabilis extiterit, se- mel et secundo admo- nitus, publice in capi- tulo corripiatur, con- digna factis discipli- na castigetur, ita ut ce- teri timorem habeant.	si in conventu ali- quid unde alii scanda- lizentur, egerit, si in aliquo gestu reprehensibilis fuerit, si in aliquo no- tabilis fuerit. De his omnibus veniam petentibus iniungatur psalmus unus.	At si tale quid in con- ventu facit, unde alios scandalizari cognoscit, propter hoc in capitulo veniam petit sponte, alioquin inclamatus districtiori subiacebit sententiae.

De publikatie van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade brengt de ontbrekende elementen voor een oplossing van het probleem omtrent de onmiddellijke bron van Oigny-Prémontré. Beide orden kunnen de tekst van hun *De levioribus culpis* niet rechtstreeks aan Marbach en Hirsau ontleend hebben, maar wel, en in zijn geheel, aan Springiersbach-Kloosterrade, waar de passages afkomstig van Hirsau reeds aanwezig waren. Hieronder wordt de tekst van Springiersbach-Kloosterrade afgedrukt (c. 13, § 81-82) met vermelding van de varianten bij Oigny-Prémontré.

[] passages van Springiersbach-Kloosterrade, weggelaten door Oigny en/of Prémontré;

italiek: passages of woorden door Oigny en/of Prémontré gewijzigd; de wijzigingen worden in voetnoot aangegeven.

CAPUT 13. DE LEVIORIBUS CULPIS

81. [Nunc dicendum est, quibus de causis capitularis actio fieri soleat. Culpa alia levior, alia media, alia gravis, alia gravior, alia gravissima, licet quilibet minima per incorrigibilitatem excrescere possit et fieri maxima et contra gravia delicta per humilitatem et obedientiam
5 mitigari et venialia fieri. Que itaque levior est, levioribus curatur remediis, et gravior est acrioribus sananda medicamentis, quamvis aliquando gravioribus excessibus blandiora adhibenda sint fomenta, ne per nimiam asperitatem desperare cogatur et periclitari, qui mitius tractatus corrigi posset et sanari.]

82. Hec [igitur] sunt leviores culpe, si quis mox, ut signum datum fuerit, non relictis omnibus, quecumque in manibus habuerit, cum matura tamen festinatione, [tanta mora quanta cepti apicis consummat effigiem,] differat se preparare, ut secundum regulam ad ecclesiam *cum*
5 *processione ordinate* et composite et cum silentio veniat infra septa *monasterii* vel extra in vicino manens, [in choro autem positus non divino officio intendens vagis oculis et motu irreligioso minusque competenti levitatem mentis ostenderit, designatum sibi cantandi vel legendi officium non accuratissime compleverit, responsorium vel antiphonam
10 incepturus chorum turbaverit, lectionem in constituto tempore non previderit, chorum male cantando vel legendo offendens non statim se coram omnibus humiliaverit, si quicquam [aliud] cantare *et* legere presumpserit, quam quod communis consensus probat,] si ad capitulum uel collationem non venerit, si commune mandatum dimiserit, si ad opus
15 manuum non occurrerit, si in conventum venire distulerit, si [veniens] ibidem aliquid tumultus et inquietudinis fecerit, ad mensam cum ceteris non venerit, si ad communem [fratrum] rasuram presens non fuerit, si dormientibus fratribus per negligentiam *abfuerit*, presens aliquam in

81. 1-9 Nunc dicendum ... et sanari] *om. PO*

82. 1 igitur] *om. PO* 3-4 tanta mora ... effigiem] *om. PO* 4-5 cum processione ordinate] ordinate cum processione *PO* 6 monasterii] atrii *PO* 6-13 in choro ... consensus probat] *om. P* 12 aliud] *om. PO* et] vel *PO* 14 collationem] ad *praem. PO* 15 veniens] *om. PO* 16 ad mensam] si *praem. PO* 17 fratrum] *om. PO* 18 abfuerit] defuerit *PO*

- dormitorio inquietudinem fecerit, de via veniens eadem die *benedictionem*, si fieri potest, accipere neglexerit vel absque ea de monasterio, nisi ad possessiones vicinas vadens, ipsa die *rediturus*, *rediturum vero non* *vesperans*, exierit, de claustro sine licentia exierit, per licentiam egressus moram fecerit, si corporale vel *lintheum* ad portandos calices vel ad patenam involvendam aptatum, stolam vel fanonem negligenter ad
- 25 terram deiecerit, si in infirmorum domo nisi egrotans *ante nocturnos* biberit, si *mutatorium suum tempore et loco statuto ceteris non adiunxerit*, si *maiozem cereum* fregerit, aliquid utensilium perdiderit vel potus profuderit, si quid vestimentorum suorum peioraverit vel perdiderit, si corrigiam rasoriorum [prorsus] inciderit, si liber, in quo ad refectarium,
- 30 ad capitulum, ad collationem legendum est, suo neglectu defuerit, [si alicui extraneo sine licentia locutus fuerit, si ab aliquo aliquid iniussus acceperit vel dederit,] si in ecclesia, *capitolio*, dormitorio, refectorio absque summa necessitate *et licentia* locutus fuerit, si in conventu aliquid, unde alii scandalizentur, egerit, si in aliquo gestu reprehensibilis
- 35 fuerit, si in aliquo notabilis *apparuerit*, [semel et secundo admonitus se non emendaverit, publice in capitulo corripiatur condignaue factis disciplina castigetur, ut ceteri timorem habeant.]

19-20 *benedictionem*, si fieri potest] si fieri potest, *benedictionem* PO 21-22 ipsa die ... non *vesperans*] plus una nocte moraturus PO 22 de claustro sine licentia exierit] *om.* O 23 *lintheum*] *lintheos* PO vel?] et PO 25 domo] domum PO 25-26 *ante nocturnos* ... non *adiunxerit*] vel in auditorio nisi vocatus aut in coquinam vel in aliquam officinam circa claustrum nisi cuilibet officio ibidem deputatus intravit, si vestes suas tempore et loco statuto honeste et ordinate non mutaverit PO 27 *maiozem cereum*] *cereum* *maiozem* P *cereum* O 28 *profuderit*] *effuderit* PO *vestimentorum suorum*] *vestimenti sui* PO 29 *prorsus*] *om.* PO 30-32 si alicui extraneo ... vel dederit] si quis fratri vel alicui extraneo sine licentia et testimonio locutus fuerit, si aliquid ab aliquo acceperit iniussus vel dederit] P (c. 55, *De mediis culpis*) O (c. 49, *De mediis culpis*) 32 *capitolio*] *capitulo* PO *refectorio*] *claustrum* *add.* PO 33 *et licentia*] *om.* P 35 *apparuerit*] *fuerit* P 35-37 *semel et secundo* ... *timorem habeant*] De his omnibus veniam petentibus iniungatur psalmus unus PO.

Wanneer men rekening houdt met de evidente letterlijke overeenkomst zou men wel geneigd zijn in de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade de rechtstreekse bron te herkennen van *De levioribus culpis* van Prémontré. Toch kan men deze conclusie niet zonder meer als de juiste verklaring beschouwen. In de inleiding op de publikatie van de *Consuetudines* van Oigny werd de nauwe verwantschap met Prémontré

aangetoond wat de redactie van de teksten betreft⁴⁶). Ook uit de vergelijking van het kapittel *De levioribus culpīs*, hierboven voorgesteld, blijkt dat Oigny-Prémontré herhaaldelijk dezelfde afwijkingen tegenover Springiersbach-Kloosterrade hebben ingevoerd. Opvallend is het feit dat beide eerstgenoemde wetboeken dezelfde incorrecte formulering hebben van een tekstpassage die zowel in Marbach als in Springiersbach-Kloosterrade grammaticaal correct voorkomt. Ze lieten immers het woord *aliud* weg in de zin: *si quicquam aliud cantare vel legere presumpserit quam quod communis consensus probat*⁴⁷). Hieruit mag worden geconcludeerd dat Oigny en Prémontré hun tekst niet allebei rechtstreeks, zonder onafhankelijkheid van elkaar, aan Springiersbach-Kloosterrade hebben ontleend. De verhoudingen schijnen er eerder op te wijzen dat één van beide — Oigny of Prémontré — Spring. Rod. als bron heeft gebruikt, doch de tekst op enkele plaatsen heeft aangepast en zo aan de andere heeft overgeleverd. De afhankelijkheidsrelatie zou dan als volgt voorgesteld kunnen worden:

ofwel $S > O > P$ ofwel $S > P > O$.

Een rechtstreekse afhankelijkheid van Oigny ten opzichte van Prémontré blijkt moeilijk aanvaardbaar te zijn. In het hoofdstuk *De levioribus culpīs* van Prémontré ontbreken een aantal *culpae* in verband met het koorofficie, die bij Oigny, in aanleuning bij Marbach en Springiersbach-Kloosterrade, wél aanwezig zijn. Door de premonstratenzers echter werden ze in het volgende hoofdstuk *De mediis culpīs* ondergebracht⁴⁸). Oigny kan dus niet Prémontré als model gebruikt hebben voor de redactie van dit hoofdstuk, daar hij zelf dichter bij de gemeenschappelijke bron staat. Doch ook Prémontré kan moeilijk zijn teksten rechtstreeks aan Oigny hebben ontleend. In Oigny ontbreekt immers een passage: *(si) de claustro sine licentia exierit*, die wél in Springiersbach-Kloosterrade en ook in Prémontré aanwezig is⁴⁹). Daaruit zou men kunnen besluiten dat Oigny niet de schakel kan zijn tussen Springiersbach en Prémontré, tenzij men aanneemt dat de afwezigheid van de bedoelde passage in Oigny te verklaren zou zijn door een fout van de kopiïst, te wijten aan het homoioleuton. Na het woord *exierit* in de vorige fout *vel... plus una nocte moraturus exierit*, zou de

⁴⁶) Pl. LEFÈVRE - A.H. THOMAS, *Le coutumier*, blz. LXVII-LXVIII.

⁴⁷) Marbach, c. 29, § 64 (ed. J. SIEGWART, blz. 136) en *Spring.-Rod.*, c. 13, § 83 (ed. St. WEINFURTER, blz. 36): «si quicquam *aliud* cantare vel legere presumpserit quam quod communis consensus probat». Oigny en Prémontré laten het woord *aliud* vallen.

⁴⁸) Zie boven, blz. 185, met voetnoot 45.

⁴⁹) *Spring.-Rod.*, c. 13, § 83 (ed. St. WEINFURTER, blz. 36); PW 54, r. 15 (blz. 51).

kopiïst onmiddellijk verder gegaan zijn met de woorden *per licentiam*, die volgen op de fout *de clauastro sine licentia exierit*. In dat geval zou een rechtstreekse afhankelijkheid van Prémontré ten opzichte van Oigny (en dus niet van Springiersbach) niet uitgesloten zijn. Een derde veronderstelling, met name een rechtstreekse afhankelijkheid van Oigny-Prémontré ten opzichte van een gemeenschappelijke bron, — misschien een vroegere of latere, enigszins anders geformuleerde versie van Springiersbach-Kloosterrade — zou eveneens in overweging kunnen komen.

De publikatie van de *Consuetudines* van Springiersbach-Kloosterrade door St. Weinfurter heeft de problemen omtrent de verwantschap van de gebruiken van de reguliere kanunniken in het begin van de 12de eeuw een eind verder op de weg naar een oplossing gebracht en wel in de richting die reeds door wijlen prof. kan. Pl. Lefèvre was aangewezen. Deze eminente vorser stond steeds weigerig tegenover de thesis dat de premonstratenzers ook wel een eigen inbreng konden hebben gehad in de opbouw van de hoofdstukken *De culpis*. Thans blijkt wel duidelijk dat Prémontré ook op dit gebied alleen heeft overgenomen wat elders reeds bestond. Zijn zienswijze krijgt hier aldus een postume bevestiging.

Ravenstraat, 112
3000 Leuven.

A.H. THOMAS O.P.